

Ф.Я.Ступак*

ДОБРОЧИННА ДІЯЛЬНІСТЬ ГЕТЬМАНА І. МАЗЕПИ

У статті робиться спроба узагальнити добродійно-меценатську діяльність гетьмана І.Мазепи.

Наш час з усією гостротою висуває завдання нового осмислення історичного минулого українського народу, зокрема такого унікального феномену, як добродійність. У різні періоди історії України добродійна діяльність відзначалася своїми характерними особливостями. Значний розвиток меценатської діяльності припадає на епоху Козаччини - Гетьманщини.

Вагомий внесок в духовно-культурну спадщину вніс гетьман Іван Мазепа (1687-1708). Вивчення цієї проблеми набуває особливої актуальності у зв'язку із

* Ступак Федір Якович - канд. іст. наук, доцент Національного медичного університету ім. О.О.Богомольця, Київ.

загальним переосмисленням історії діяльності гетьманів, поверненням до наукового обігу замовчуваних раніше тем. Серед джерел і літератури з окресленої теми особливо цінними є універсали І. Мазепи¹, видані 2002 р. У монографії професора Д. Степовика² в розділі, що стосується історії Києво-Печерської лаври періоду XVII-XVIII ст., відзначається меценатська діяльність гетьмана Івана Мазепи. Деякі факти та важливий матеріал знаходимо у працях митрополита Є. Болховітінова³, Т. Геврика⁴, М. Андрусяка⁵, В. Січинського⁶, І. Зельської⁷, Л. Кіяшко⁸. О. Оглоблин⁹ дав загальний монографічний нарис мазепинської доби і на цьому тлі образ її головного діяча - гетьмана Мазепи. У монографії С. Павлика¹⁰ подається перелік церковних будівель, зведених на кошти, виділені Мазепою. Цінними є публікації Ю. Мицика¹¹, в яких вміщені універсали й інші документи доби Мазепи. Однак узагальненого висвітлення внеску гетьмана у добродійно-меценатську діяльність немає. Тому автор даної статті поставив за мету розглянути цю проблему детальніше.

У своїй меценатській діяльності І. Мазепа значну увагу приділив Києво-Могилянській академії. У грамотах він підкреслював значення київської школи для навчання в ній дітей малоросійських.

Митрополит Є. Болховітінов зазначав, що всі володіння, які за трактатом 1686 р. між Росією і Польщею лишилися за кордоном російським, відійшли від Братського монастиря, як і від інших. І вже гетьман І. Мазепа у 1691 р. підтвердив Братству маєтності, повернувши села Карпилівку, Косачівку і Лутаву "со всеми принадлежностями, грунтами, покосами, лесами, озерами, борами и всеми угодьями и то же подтвердил грамотой 1693, июня 15 с селом Позняками; в 1694, июля 30 дня дал мельницы и грунты Которские", "еще Мазепа 1702, мая 1 и октября 27 дал Влуков остров с озерами и всеми угодьями...; в 1707 г., июля 15 возвратил местечко Стайки"¹².

Своїми універсалами Мазепа підтвердив усі попередні надбання Братського монастиря й подарував від себе 17 дворів на Подолі та села Більмачівку (1692), Виповзів і Лутаву (1693). Крім того, він щороку давав на стипендії студентам 1000 золотих, "всякому з малоросійських дітей хочакому вчитись", поповнював бібліотеку "різними манускриптами"¹³.

І. Мазепа усвідомлював необхідність підготовки освічених, культурних діячів, свідомої національної інтелігенції, піклувався про освіту й культуру в Україні, підтримував найтісніші зв'язки з Київською академією. Він також дбав і про розбудову Академії, яка за його гетьманування досягла високого піднесення й здобула визнання в міжнародному культурному світі. Саме за його правління Київський колегіум одержав високий статус академії (1701), чимало молодих людей вирушило у західноєвропейські університети.

У 1693 р. на кошти Мазепи постають кам'яні споруди Братського монастиря та Богоявленська церква із чудовим різьбленням, картинами й іконами. У 1703-1704 рр. будується новий навчальний корпус Академії з високими стінами, стрункою колонадою й галереєю. Це була одна із перших імпазантних палацових споруд у Києві, що отримала назву "Мазепина". Як пише у своїй праці митрополит Є. Болховітінов, І. Мазепа "своим иждивением построил монастырскую каменную большую церковь и каменные школы"¹⁴. Там же відзначено, що у 1703 р. гетьман "дал двор мещанина Иосифа Скоропки на Подоле близ Ильинской церкви"¹⁵. Серед історичних скарбів Богоявленської церкви були срібний вівтарний хрест - дар митрополита Петра Могили і срібна чаша - дар ігумені Магдалини, матері гетьмана Івана Мазепи¹⁶.

"Промыслителем и благодетелем" називає Мазепу ректор, згодом митрополит київський Варлам Ясинський, який, до речі, у 1690-х роках почав ремонт

тувати Василівську (Трьохсвятительську) церкву (збудована у 1183 р.), що сильно потерпіла від обстрілу гарматами в боях за Київ під час повстання гетьмана Івана Виговського проти Москви у 1658-1660 рр. Закінчив відбудову генеральний суддя Василь Кочубей у 1707 р. Півсотні років пізніше Військо Запорозьке збудувало за власні кошти невеличку каплицю-прибудову до південної стіни церкви і новий іконостас у стилі рококо. Цей іконостас із різьбленого й золоченого дерева ефектно виділявся на вишнево-червоному тлі і вважався одним із найкращих творів у стилі рококо у Києві¹⁷.

І. Мазепі присвячують свої панегірики київські й чернігівські поети, а серед них вихованці Академії — Стефан Яворський, Дмитро Тугало, Іван Максимович. Феофан Прокопович присвятив гетьману драму "Володимир", як будівничому держави й ктитору Академії, що віднині носить ім'я Могило-Мазепинська. Київська академія притягує до себе дедалі більше молоді, кількість студентів сягає понад дві тисячі, і вона стає, як і в часи П. Могили, провідним культурно-освітнім центром усієї православної Європи.

Отож, гетьман І. Мазепа, розуміючи значення київської вищої школи для українства, усіляко сприяв її розвитку та процвітанню, був щедрим меценатом.

Києво-Печерська лавра була визначним центром і православ'я, і добродіяння. Виконуючи духовні запити свого народу, вона опиралася на військову та економічну силу запорозького козацтва, яке з початку виходу на політичну арену взяло монастир під свій захист.

Митрополит Євгеній Болховітінєв зазначав, що чимало іменитих громадян "притекают к сему святому месту с благоговейным усердием и приношением разных вкладов утварями, ризницею, украшениями и денежными подаяниями"¹⁸. Серед імен, наведених в описі церковного майна, названі "замечательнейшими" вкладниками Іван Самойлович, Іван Мазепа, Іван Скоропадський, Павло Полуботок, Данило Апостол, Кирило Розумовський та ін.¹⁹

По закінченню відбудови Успенського собору Києво-Печерської лаври у 1729 р. почали розмальовувати стіни всередині церкви. Цю роботу виконувала Лаврська малярська майстерня. Поміж іншими сюжетами настінного малювання була галерея портретів добродійників цього собору - середньовічних київських князів, архімандритів Лаврського монастиря й гетьманів, включаючи Богдана Хмельницького та Івана Мазепу.

Своїми численними універсалами гетьмани підтверджували давні й закріплювали нові земельні володіння Печерського монастиря, брали їх під свою охорону від місцевих жителів і властей.

Гетьман Богдан Хмельницький своїм універсалом від 23 лютого 1649 р. наказав карати козаків, які втручатимуться у церковні справи і зневажатимуть священиків, а 5 грудня 1651 р., зокрема, наказав козацьким отаманам не чинити шкоди в хуторі Печерського монастиря - Бузукові. Іван Брюховецький закріпив за монастирем м. Сміле, гетьман Петро Дорошенко у 1668 р. підтвердив права власності Києво-Печерської лаври на села Радичів, Іванкове і Мезіно²⁰. Потрібно зазначити, що в умовах політичної нестабільності Лавра не раз втрачала свої володіння і гетьманам часто доводилося підтверджувати права власності монастиря на один і той же маєток.

Особливо щедрим на універсали для Лаври був гетьман Іван Мазепа, про що свідчить низка його універсалів. Зокрема у 1699 р. він підтвердив права власності Лаври на ґрунт у с. Іванківці, у 1706 р. відстоював її права на Радичівську вотчину в суперечці з козаками. У тому ж році Мазепа надав монастиреві с. Рубежівку і слобідку Михайлівську²¹.

Гетьман Мазепа підтвердив право володіння Лаври на млини й винокурні, які давали монастиреві значний прибуток. Багато з них Лавра одержала за дар-

чими записами від козацької старшини. Затверджені гетьманом, такі дарчі набували законної сили. Одним із подібних універсалів у 1690 р. Лавра одержала від значкового військового товариша Якова Головченка частину млина на греблі Масалаївці та хутір із грунтами. Універсалом від 20 серпня 1708 р. Мазепа надав привілей для Козелецького лаврського млина, чим значно збільшив його прибутки²².

Прикладів доброчинності Мазепи відомо багато. Свого часу козацька старшина в Бендерах намагалася підрахувати всі пожертвування Мазепи і склала реєстр його фундацій, з якого видно, які величезні суми він жертвував тільки на Печерську лавру. Зокрема, на позолочення бані Успенської церкви Києво-Печерської лаври Мазепа видав 20 500 дукатів; побудову муру довкола Печерського монастиря і церков - мільйон; на великий дзвін і дзвіницю для Печерського монастиря - 73 000 золотих; на великий срібний свічник для Печерської церкви - 2000 імперіалів; на золоту чашу й таку ж оправу Євангелія для неї - 2400 дукатів; на золоту митру для церкви, крім прикрас і пожертв для неї - 3000 дукатів²³. Тільки на самі будови й оздобу Києво-Печерської лаври Мазепа, за його власними словами, видав понад мільйон золотих²⁴.

Меценатство Мазепи було вражаючим. "Не бысть прежде его, подобен ему, и по нем не будет", - писав у 1705 р. ієромонах Антоній Стаховський, згодом єпископ чернігівський і митрополит тобольський і сибірський²⁵. Про щедрі пожертвування Лаврі згадував кошовий отаман Запорозької Січі Василь Кузьменко, висловлюючи гетьману в листі від 26 лютого 1693 р. сердечну подяку за висланий іконостас для Покровської січової церкви: "... Імянно во втором Іерусалиме в богоспасаемом граде Киеве в святой чудотворной лавре Киево-печерской на главе дома Успения Препоблагословенныя Деви Марии украшение во славу неизреченное яснозрителное от злата okazуется, потом же здесь у нас славного войска запорожского низового в Сечи на благословенном и святом месте также процветает слава вельможности вашей вечная"²⁶.

Майнове становище Печерського монастиря опікували й наступники Мазепи. Іван Скоропадський ще в 1704 р. надав Лаврі охоронну грамоту на Троїцький Больницький монастир, а в 1712 р. підтвердив право володіння двома млинами й сіножаттю тощо.

Численні універсали Генеральної військової канцелярії і декрети Генерального військового суду також засвідчують те, що володіння Києво-Печерського монастиря знаходилися під охороною козацької держави.

Українські гетьмани і козацька старшина були найпершими благодійниками Києво-Печерської лаври, даруючи їй кошти, маєтки, цінне церковне начиння й атрибутику.

У 1700 р. на Ближніх печерах Лаври на кошти полтавського полковника Павла Герцика на місці дерев'яної була поставлена кам'яна Хрестовоздвиженська церква²⁷. Тривалий час на найпочеснішому місці в церкві висів портрет полковника Герцика²⁸. Кам'яна церква Різдва Богородиці побудована на Дальніх печерах у 1696 р. на кошти полковника Костянтина Мокієвського на місці, де раніше стояли дерев'яні храми²⁹.

Під козацько-гетьманською опікою Києво-Печерська лавра проводила широку культурно-просвітницьку діяльність, надзвичайно корисну козацькій державі. Видання Печерської друкарні відіграли важливу роль у формуванні національної свідомості українського народу, його патріотичних почуттів, були могутнім засобом у боротьбі за саме існування української народності. У творах XVII — початку XVIII ст., надрукованих у Лаврі, часто зустрічаються портрети гетьманів - Б. Хмельницького, І. Самойловича, І. Мазепи та ін.

Друкарня Києво-Печерської лаври часто друкувала книги на замовлення гетьманів і старшини. Так, у 1752 р. Лавра надіслала книги в глухівську резиденцію гетьмана К. Розумовського для його придворної капели³⁰. У 1760 р. на замовлення лубенського полковника було надруковано дві тисячі букварів і часословів для навчання дітей козаків³¹.

Всебічна матеріальна підтримка Києво-Печерської лаври з боку гетьманів і старшини створила умови для монастиря стати не тільки духовним, але й важливим культурно-освітнім центром.

Мазепинська доба залишила монументальні, оригінальні будови, які змінили архітектурне обличчя України. У Києві, Чернігові, Переяславі та в багатьох інших місцевостях з ініціативи і на кошти гетьмана Мазепи було збудовано або перебудовано низку величних церков. Цивільне будівництво мазепинської України, хоч мало значно менший масштаб, позначилося такими монументальними спорудами, як будинки Київських академії й ратуші, мур Києво-Печерської лаври з його брамами та вежами.

Там, де поширювалася влада гетьманів, й існувала автономна українська держава, у XVII-XVIII ст. відбувався розквіт національної мурованої архітектури. Цей час збігся із розвитком і поширенням в європейському зодчестві стилю бароко, яке було сприйнято козацькою верхівкою в Україні. На її замовлення будувалися монументальні православні храми.

Під час правління Івана Мазепи в Україні завершується процес формування національного мистецького стилю, українського бароко - в архітектурі, образотворчому мистецтві, музиці. Цей вищий щабель у майже 200-річному розвитку бароко в Україні дістав назву мазепинського бароко³².

Внесок гетьмана Івана Мазепи був важливим як у царині матеріальної культури, так і в духовному житті України. Саме за його гетьманування особливого розквіту досягли усі галузі української культури, а мазепинський ренесанс ще довго світив над Україною після полтавської катастрофи й поразки політичних планів.

Велика кількість храмів, фундованих І. Мазепою, свідчить про грандіозне будівництво, що стояло на дуже високому технічному і мистецькому рівнях. Тоді було створено особливий, оригінальний тип споруд, своєрідні технічні засоби, самобутні архітектурні форми, деталі і прикраси національного стилю. Мистецтво цієї доби дістало назву українського бароко.

Добре відоме покровительство гетьмана православній церкві. Іван Мазепа спорудив нові великі церкви, розбудував інші величаві будови княжої доби і докінчив будівництво церков, розпочате його попередниками.

Фундації І. Мазепи - дві великі церкви - Миколаївська на Печерську і Богоявленська на Подолі в Києві належали до типу будов, де більшою мірою відбилися впливи західноєвропейської архітектури базилікального типу.

Миколаївська соборна церква на Печерську, що споруджувалась у 1690 - 1696 рр. і здійснена в монументальних формах, вражала гармонією окремих частин, архітектурних мас із рухом прямовисних ліній, що прагнуть у простір.

Братська Богоявленська церква на Подолі в Києві була храмом для студентів Академії, побудована в 1690-1693 рр. на місці давнішої дерев'яної церкви часів гетьмана Сагайдачного. Церква Всіх Святих над Економічною брамою Києво-Печерської лаври надзвичайно цінна тим, що дає найбільш оригінальний тип українських будов, незаний в архітектурі інших народів. Центральна споруда у формі так званого грецького рівнораменного хреста з п'ятьма банями, своєрідні окремі форми, деталі й прикраси свідчать про творчу винахідливість українських майстрів. Ця "перлина поміж усіма п'ятибанними церквами укра-

їнського бароко" постала в 1696-1698 рр., а іззовні був виставлений ліпної роботи герб Мазепи.

Із великих церков, побудованих на кошти Мазепи поза межами Києва, особливо цінність має Вознесенський собор із монастирем у Переяславі (1698), на що було витрачено понад 300 тис. золотих³³. Ця будова була зведена у 1695-1700 рр. у зв'язку з увінчаними заходами гетьмана з відновлення переяславського єпископства, що існувало в княжі часи. До кафедрального Переяславського собору Мазепа передав у 1701 р. рукописне Пересопницьке Євангеліє, написане в 1556-1561 рр.

Із будов, які лише докінчувалися коштом Івана Мазепи, згадаємо Спаську церкву Мгарського монастиря, розпочату гетьманом І. Самойловичем у 1684 - 1687 рр. і закінчену І. Мазепою 1687-1688 рр., фінансування трапезних Густинського і Мгарського монастирів.

Залишив І. Мазепа добродійний слід і в Чернігові, де побудував у Борисоглібському монастирі церкву св. Івана Предтечі і велику кам'яну дзвіницю, на якій був розміщений дзвін, вилитий на кошти гетьмана. Взяв участь у завершенні Троїцького собору в Іллінському монастирі, прикрасив "кіотом среброкованим" образ Матері Божої³⁴. На кошти гетьмана був збудований для Чернігівського колегіуму навчальний корпус із класами, дзвіницею, трапезною, службами та "папернею" для друкарні. Про участь Мазепи свідчить закладна дошка, вмурована у стіну будівлі колегіуму. Гетьману І. Мазепі, як фундатору першого освітньо-просвітницького центру такого високого рівня на Лівобережжі, з приводу відкриття колегіуму було присвячено п'ять книжок і два панегірики.

У Батурині за часи правління Мазепи будується п'ять церков на кошти гетьмана. Троїцькому храму гетьман подарував понад 20 тис. золотих, Миколаївському - чотири тис. золотих³⁵, однак добудувати його не встигли. На будівництво Воскресенської та Покровської церков було виділено 15 тис. золотих³⁶.

Не менш важливою справою гетьмана була реставрація і розбудова найцінніших пам'яток княжої доби, які знаходилися, переважно, в поганому стані, від часів Петра Могили рідко реставрувалися, хоча ще зберігали велич та стилістичні риси. За Мазепи вони не тільки реставрувалися, а значно й розбудовувалися, набуваючи розкішних барокових форм. Щоправда, при тому втрачали (особливо зовні) свої первісні стилістичні риси, та це вже не вина І. Мазепи, а цілої доби. Таке розуміння реставрації існувало в культурній Європі аж до початку ХХ ст. І лише згодом охорона пам'яток старовини визнала, що реставрація пам'яток не повинна порушувати первісних стилістичних особливостей. Зате завдяки реставрації за часів І. Мазепи ці цінні будови не зруйнувались остаточно.

Чимало праці, енергії та коштів пішло на відновлення і розбудову великих храмів. Софійський собор у Києві - найкраща і найбільша будова княжої доби - закладений Ярославом Мудрим у ХІ ст., під час реставрації у 1690-1697 рр. помітно змінив свій зовнішній вигляд і розміри. Були позолочені бані собору, на що І. Мазепа витратив п'ять тисяч дукатів³⁷.

Михайлівський Золотоверхий монастир у Києві - друга найзначніша будова княжої доби, що реставрована за часів І. Мазепи.

Головна, соборна церква Успіння Богородиці Києво-Печерської лаври - третя найцінніша пам'ятка Києва ХІ ст., була розбудована на кошти Мазепи у 1695-1696 рр. Гетьманом здійснено видатки на позолочення бані Успенської церкви, великий дзвін і дзвіницю для Печерського монастиря.

Троїцька церква над головною брамою Лаври, закладена у 1106 р. князем Святополком Давидовичем Чернігівським (Миколою Святошею), була оновлена при митрополиті П. Могилі, але остаточно оформленню й цінному стінопису

завдячує І. Мазепі. У 1698 р. Троїцька церква була реставрована, дістала високу барокову баню, дві менші з боків і широкий фронтон посередині.

У 1698-1701 рр. на кошти гетьмана Івана Мазепи навколо Верхньої лаври було споруджено кріпосну стіну довжиною 1190 м, з чотирма баштами і трьома воротами (товщина - близько трьох метрів, висота - близько семи). Згодом ця масивна стіна семиметрової висоти і триметрової товщини стала складовою частиною Печерської фортеці³⁸.

На Кирилівській церкві у Києві на кошти Мазепи було збудовано чотири наріжні бані й пишний бароковий причілок на фасаді. Були виділені кошти і на вівтар Межигірського монастиря, на церкву в Глухові (мурований Успенський собор Глухівського монастиря), церкву Святої Трійці в Батурині, монастирську Покровську церкву в Дігтярівці. Отож, налічуємо понад 20 величних будов, фундованих і розбудованих гетьманом Мазепою, тобто більш як одна велика будова припадає на кожен рік його гетьманування.

За даними С. Павленка³⁹, на виділені Мазепою кошти було збудовано 26 соборів, церков і дзвіниць, зокрема у Києві - Миколаївський собор Пустинно-Микільського монастиря, Трапезна церква Пустинно-Микільського монастиря, Братська Богоявленська церква на Подолі, церква Всіх Святих над Економічною брамою Лаври, Онуфріївська башта-церква Києво-Печерської лаври, Вознесенська церква у Вознесенському жіночому монастирі; у Батурині: Троїцький собор, Воскресенська церква, Покрови Богородиці церква; у Переяславі - Вознесенський собор; у Чернігові - кам'яна дзвіниця із дзвоном у Борисоглібському монастирі, церква св. Івана Предтечі у Борисоглібському монастирі, церква св. Івана Євангеліста; у Глухові - Успенський собор Глухівського жіночого монастиря; у Густині - Трапезна церква Густинського монастиря; у Лубнах - Трапезна церква Мгарського монастиря; у Рильську - церква св. Івана Хрестителя; у Макошиному - церква св. Миколи у Макошинському монастирі; у Дігтярях - Покровська церква; у Прачі - церква; у Думниці - Соборний храм Різдва Богородиці, а також будівлі Думницького чоловічого монастиря; у Любечі - дерев'яна церква в ім'я Воскресіння Христового, а також будівлі Любецького Антонієвого монастиря; у Бахмачі - церква Бахмацького монастиря; на Стародубщині - церква Успіння Пресвятої Богородиці Каменського Успенського монастиря; на Запорозькій Січі - церква Покрови Пресвятої Богородиці; у Новобогородицькій фортеці - церква Пресвятої Богородиці.

У Софійському соборі Києва зберігався подарований Мазепою "саккос⁴⁰ золотой алтабасовой парчи, сделан гетманом Иваном Мазепой"⁴¹. Не збереглися численні церковні предмети з дорогих металів із прикрасами, надписами і присвятами, даровані гетьманом різним церквам.

Достеменно відомо, що І. Мазепа дарував золоту чашу для Софійського собору в Києві, срібний ківот⁴² для церкви Михайлівського Золотоверхого монастиря, золоту чашу і таку ж оправу Євангелія, золоту митру,⁴³ великий срібний свічник для Успенської церкви Києво-Печерської лаври. В музеї історичних коштовностей України зберігається вклад І. Мазепи - шати до ікони Дігтярівської Божої Матері.

Окрім цього, на утримання шпиталю при Києво-Печерському монастирі гетьман надав села Острох і Ядлівку в Баришівській сотні Переяславського полку⁴⁴. Це приклад фінансування Мазепою благодійних закладів.

Велика кількість металевих виробів у чернігівському музеї (оправи книжок, чаші, тарелі, хрести) мали різні надписи про донаторів, переважно з кіл козацької старшини доби Мазепи. На деяких з них напис: "Во благовременное региментарство щасливого Панованія своего Іасневелможного Єго Милость Пан

Иоан Мазепа Гетман" ⁴⁵. Ці збірки були знищені 1941 р. під час бомбардування Чернігова.

Гетьман Мазепа відзначився як великий книголюб та меценат тогочасних видань. Книги і колекціонерство були улюбленим заняттям І. Мазепи, високоосвіченої особи. Тому саме у книгозбірні гетьмана було чимало латинських книг. Книжками обдаровував гетьман бібліотеку Київської академії, а також церкви. Пересопницьке Євангеліє, як уже зазначалося, подаровано гетьманом кафедральній церкві в Переяславі, звідти воно перейшло до духовної семінарії в Полтаві. Розкішне видання Євангелія кінця XVII ст. було подароване Мазепою Верхратському монастиреві біля Рави-Руської, про що свідчить напис: "В обози Ясновельможного Єго Милости Пана Гетьмана Іоана Мазепи" із зазначенням року 1704. Два чудово виданих Євангелія отримав від гетьмана Лубенський монастир.

Меценатство Мазепи здійснювалося не тільки в Україні, а й за її межами. Робилося це з метою зміцнення політичних зв'язків на заході і сході. Прикладом того служить фундування гетьманом І. Мазепою Євангелія арабською мовою, друкованого в Алеппо в Сирії (1708), про що свідчить передмова з присвятою гетьманові та гравюра із його гербом. Меценатство І. Мазепи сягало Палестини, Антіохії, Александрії, грецького Афону і Царгорода. На замовлення гетьмана зроблено срібну плиту для церкви Гробу Господнього в Єрусалимі. Мазепа подарував срібну миску (тарелю) для церкви Гробу Господнього в Єрусалимі з написом: "Дар Його Високості Івана Мазепи, гетьмана Русі". Збереглася дотепер у Єрусалимі Плащаниця, яку подарував для церкви Гробу Господнього гетьман І. Мазепа. Плащаниця розміром один на півтора метри, кута у срібній блясі⁴⁶.

Як відомо, багато універсалів монастирям видав Б. Хмельницький, якими не тільки підтверджувалися наявні володіння, а й надавалися нові. За ним пішли й інші гетьмани. Не був винятком у цьому й І. Мазепа. Причому одному й тому ж монастиреві він видавав часто по кілька універсалів. Так, до раніше наданих маєтностей Глухівському Петропавлівському монастиреві Виговським (1658), Брюховецьким (1664), Дорошенком (1668), Многогрішним (1669), Самойловичем (1672) універсалами від 11 жовтня 1687 р. та 28 листопада 1692 р. Мазепа додав села Возівка, Хозівка і Будища, два млини, споруджені власним коштом, рибні озера біля села Каменя⁴⁷.

Універсалами Івана Мазепи Києво-Печерській лаврі підтверджено за нею ґрунти, що в селі Іванкові (1699)⁴⁸, на хутір Карлики в полку Ніжинському (1702)⁴⁹, на село Бугаївку і присілок Берків Київського полку, на село Іванків і селище Бузів Переяславського полку (1687)⁵⁰.

Межигірському монастиреві видані універсали на місто Вишгород, маєтності і млини⁵¹. За час гетьманства Мазепи Межигірський монастир "числом поданных, церковным укладом и роскошью только мог уступать Киево-Печерской лавре"⁵².

Михайлівському Золотоверхому монастиреві видані універсали на володіння селом Вигурівщина, землями і млинами (1693)⁵³, з підтвердженням усіх монастирських маєтностей⁵⁴. Підтверджувальним універсалом Мазепа засвідчував право монастиря на володіння млинами у старій частині м. Остер⁵⁵. Підтверджувальний універсал 1699 р. подає точну загальну картину землеволодінь монастиря. Мазепа підтвердив також право монастиря на шинкування, вказав на податки, які мали сплачувати поселенці на монастирських землях і надав селища Кривковщину і Данилівку⁵⁶. Інший універсал того ж року дає право монастиреві на збирання мита з купців, які проїжджали через монастирську греблю через р. Віту⁵⁷. В один день у квітні 1708 р. гетьман видав два універсали, за якими

у володіння монастиря передавалася військова частина прибутків млина на р. Стугні у селі Малій Солтанівці і підтверджувалися маєтності монастиря⁵⁸.

Видубицький монастир отримав універсал на село Леоники (1688)⁵⁹, а Фролівський монастир - на село Дмитровичі і селище Вишеньки⁶⁰.

У січні 1690 р. вийшов охоронний універсал Київському Пустинно-Микільському монастиреві на маєтності в Конончі й Савині на Канівщині⁶¹.

21 грудня 1687 р. гетьман підтвердив за Чернігівським Єлецьким монастирем усі маєтності, надані попередніми гетьманами. В іншому універсалі (1689) цьому ж монастиреві надав село Мошонку, а також підтвердив село Лемешівку. Всього Єлецькому монастиреві Мазепа видав чотири універсали. Універсалами від листопада 1689 р. і вересня 1699 р. підтвержені володіння Чернігівського жіночого монастиря⁶².

Охоронний універсал на маєтності жіночому монастиреві в Чернігові надано у вересні 1699 р.⁶³

Універсалом Мазепа чернігівському полковнику Я.Лизогубу і чернігівській старшині у червні 1694 р. заборонено чинити утиски П'ятницькому жіночому монастиреві в Чернігові⁶⁴.

У липні 1690 р. вийшов універсал Мазепа про підтвердження прав Глухівського жіночого монастиря на село Березу "зо всіми до него приналежитностями и кгрунтами", "позволяючи з того села всякіє пожитки и дорочную повинност от тяглых людей отбирати ку встартю обители своеє"⁶⁵.

Козелецький Георгіївський чоловічий монастир одержав універсал на млин у селі Вовчок з озерами і сіножатами (1691)⁶⁶, а Великобудиський Паненський жіночий монастир - на село Чернецький Яр і два млини (1688)⁶⁷.

1691 р. вийшов універсал гетьмана Мазепа монастирю Скульському на маєтність с. Павлоцковку у Грунській сотні Гадяцького полку⁶⁸.

Універсал-привілей був наданий у 1708 р. на володіння маєтностями монастирям Вознесенському і Петропавлівському під Мошнами⁶⁹.

По два універсали одержали Ніжинський Красноострівський монастир, Макошинський Покровський, Максаківський, Полтавський Хрестовоздвиженський, Гадяцький Красногірський і Глухівський жіночий монастирі. По три універсали одержали Київський Софійський, Золотоніський, Новгородський Спаський, Переяславський кафедральний монастирі. Чотири універсали одержав Прилуцький Густинський монастир, п'ять - Батуринські, Домницький Різдвяно-Богородицький, Глухівський Петропавлівський. Лубенському Мгарському монастиреві Мазепа підписав шість універсалів, а Кам'янському Успенському чоловічому монастиреві було видано сім універсалів⁷⁰.

Окрім монастирів, у липні 1690 р. Мазепа надав універсал, привілей Київській митрополії на ряд маєтностей⁷¹.

Отже, гетьман І. Мазепа вважався неперевершеним благодійником і меценатом. Дослідник С. Голубев, зокрема, підкреслював, що Мазепа - "великий благодотворитель духовенства, церквей и монастырей"⁷².

Як високоосвічена людина, І. Мазепа розумів величезне значення освіти для соціального й національного визволення українського народу, і зробив вагомий внесок у цьому напрямку. Він прагнув до того, щоб в Україні були вищі та інші навчальні заклади.

Мазепа був великим будівничим української культури, дбав про розвиток освіти, науки, мистецтва.

Д. Антонович окреслив час гетьманування Мазепа як "другу золоту добу українського мистецтва" після доби Володимира Великого та Ярослава Мудрого. Будівлі, фундовані Мазепою, носили на своїх фасадах не тільки герби гетьмана, а й позначки "мазепинського" стилю⁷³.

Насамкінець відзначимо, що гетьман Іван Мазепа лишив значний слід на ниві доброчинності та меценатства, у різних проявах і напрямках. Він продовжив традиції своїх попередників і став зразком для спадкоємців. Його доброчинна діяльність є цікавим і корисним досвідом для сьогодення, і вивчення її може бути продовжене.

- ¹ Універсали Івана Мазепи 1687-1709. - Київ; Львів, 2002.
- ² Степовик Д. В. Історія Києво-Печерської лаври. - К., 2001.
- ³ Болховітінов Євгеній, митрополит. Вибрані праці з історії Києва. - К., 1995.
- ⁴ Геєрик Т. Втрачені архітектурні пам'ятки Києва. - Нью-Йорк; Київ, 1991.
- ⁵ Андрусак М. Гетьман Іван Мазепа як культурний діяч. - К., 1991.
- ⁶ Січинський В. Зиждитель храмів і скарбів духовних // Пам'ятки України. - 1991. - №6. - С. 21-24.
- ⁷ Зельська І. Українські пам'ятки у Святій землі // Пам'ятки України. - 1994. - №3-6. - С. 33-34.
- ⁸ Кіяшко Л. Батурицькі церкви доби І. Мазепи // Сіверянський літопис. - 2002. - №1. - С. 23-24.
- ⁹ Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. - Київ; Львів; Париж; Торонто, 2001.
- ¹⁰ Павленко С. Іван Мазепа. - К., 2003.
- ¹¹ Мицик Ю. Невідомі документи Івана Мазепи // Пам'ятки України. - 1991. - №6. - С. 56-58; 3 документації гетьмана Івана Мазепи // Сіверянський літопис. - 1997. - №3. - С. 99-105; №4 - С. 143-150; 1998. - №1. - С. 91-103; Універсали гетьмана Івана Мазепи Свято-Михайлівському Золотоверхому монастиреві у Києві // Сіверянський літопис. - 2002. - №2. - С. 18-31.
- ¹² Болховітінов Євгеній, митрополит. Назв. праця. - С. 249.
- ¹³ Києво-Могилянська академія в іменах. XVII-XVIII ст.: Енцикл. вид. - К., 2001. - С. 344.
- ¹⁴ Болховітінов Євгеній, митрополит. Назв. праця. - С. 252.
- ¹⁵ Там само. - С. 249.
- ¹⁶ Геєрик Т. Назв. праця. - С. 28.
- ¹⁷ Там само. - С. 17.
- ¹⁸ Болховітінов Євгеній, митрополит. Назв. праця. - С. 330.
- ¹⁹ Там само.
- ²⁰ Кагамлик С. Українські гетьмани і Києво-Печерська лавра // На чолі козацької держави: Збірник наукових праць. - Рівне, 1996. - С. 201.
- ²¹ Там само.
- ²² Там само. - С. 202.
- ²³ Не могла старшина підрахувати побожних пожертв ясновельможного // Пам'ятки України. - 1991. - №6. - С. 20.
- ²⁴ Оглоблин О. Назв. праця. - С. 147.
- ²⁵ Там само. - С. 146.
- ²⁶ Андрусак М. Назв. праця. - С. 28.
- ²⁷ Килессо С. К. Киево-Печерская лавра. - М., 1975. - С. 95.
- ²⁸ Там само. - С. 99.
- ²⁹ Там само. - С. 103.
- ³⁰ Вечерський В. Меценатство української еліти в глухівський період Гетьманщини // Сучасність. - 1997. - №3. - С. 38.
- ³¹ Очерки истории Киево-Печерской лавры и заповедника. - К., 1992. - С. 81.
- ³² Степовик Д. В. Назв. праця. - С. 146.
- ³³ Не могла старшина підрахувати побожних пожертв ясновельможного... - С. 20.
- ³⁴ Андрусак М. Щедрою десницею Вашою // Пам'ятки України. - 1991. - №6. - С. 26.
- ³⁵ Не могла старшина підрахувати побожних пожертв ясновельможного... - С. 20.
- ³⁶ Кіяшко Л. Назв. праця. - С. 23.
- ³⁷ Не могла старшина підрахувати побожних пожертв ясновельможного... - С. 20.
- ³⁸ Очерки истории Киево-Печерской лавры и заповедника. - С. 77.
- ³⁹ Павленко С. Назв. праця. - С. 242-243.
- ⁴⁰ Саккос - спеціальне вбрання, яке вдягає вище духовенство під час релігійних відправ.
- ⁴¹ Болховітінов Євгеній, митрополит. Назв. праця. - С. 73.
- ⁴² Ківо́т (кіот) - складана рама або шапка зі скляними дверцятами для ікон; божник.
- ⁴³ Митра - головний убір вищого духовенства християнської церкви, який одягають під час богослужіння.
- ⁴⁴ Андрусак М. Щедрою десницею Вашою. - С. 27.
- ⁴⁵ Січинський В. Назв. праця. - С. 24.
- ⁴⁶ Зельська І. Назв. праця. - С. 34.
- ⁴⁷ Універсали Івана Мазепи. 1687-1709. - С. 26.
- ⁴⁸ Там само. - С. 319.
- ⁴⁹ Там само. - С. 394-395.
- ⁵⁰ Там само. - С. 106-107.

- ⁵¹ Там само. - С. 27.
- ⁵² Крижанівський О. П., Плохій С. М. Історія церкви та релігійної думки в Україні: Навч. посібник: У 3-х кн. - Кн. 3. Кінець XVI - середина XIX ст. - К., 1994. - С. 149.
- ⁵³ Універсали Івана Мазепи. - С. 255-256.
- ⁵⁴ Там само. - С. 331-332.
- ⁵⁵ Мицик Ю. Універсали гетьмана Івана Мазепи Свято-Михайлівському Золотоверхому монастиреві у Києві // Сіверянський літопис. - 2002. - №2. - С. 19, 23.
- ⁵⁶ Там само. - С. 20-21, 26-27.
- ⁵⁷ Там само. - С. 21, 28.
- ⁵⁸ Там само. - С. 21, 28-29.
- ⁵⁹ Універсали Івана Мазепи - С. 139.
- ⁶⁰ Там само. - С. 163-164.
- ⁶¹ Мицик Ю. З документації гетьмана І. Мазепи // Сіверянський літопис. - 1998. - №1. - С. 94.
- ⁶² Універсали Івана Мазепи. - С. 26-27.
- ⁶³ Мицик Ю. З документації гетьмана І. Мазепи // Сіверянський літопис. - 1997. - №4. - С. 148.
- ⁶⁴ Мицик Ю. Невідомі документи Івана Мазепи // Пам'ятки України. - 1991. - №6. - С. 57.
- ⁶⁵ Там само. - С. 56-57.
- ⁶⁶ Універсали Івана Мазепи. - С. 221-222.
- ⁶⁷ Там само. - С. 116-117.
- ⁶⁸ Гуляй А., Мицик Ю. Незнані документи гетьмана Івана Мазепи // Сіверянський літопис. - 2003. - №1. - С. 59.
- ⁶⁹ Мицик Ю. З документації гетьмана Івана Мазепи // Сіверянський літопис. - 1997. - №3. - С. 104.
- ⁷⁰ Універсали Івана Мазепи. - С. 27-29.
- ⁷¹ Мицик Ю. З документації гетьмана І. Мазепи // Сіверянський літопис. - 1997. - №4. - С. 145.
- ⁷² Голубев С. Киевская Академия в конце XVII и начале XVIII ст. // Труды Киевской духовной академии. - 1901. - №11. - С. 317.
- ⁷³ Голубець М. Мистецтво // Історія української культури. - К., 1994. - С. 514.

In the article the attempt is made to summarize the virtuous and supportive activity of hetman I. Mazepa.

* Копилов Анатолій Олексійович - канд. іст. наук, професор Кам'янець-Подільського державного університету. Заводовський Анатолій Анатолійович - старший викладач кафедри історії України Кам'янець-Подільського державного університету.

** Закінчення. Початок див.: Укр. іст. журн. - 2003. - № 2.